

Frimanslund, T. & Bækkelund, N. G. (2024). Introduksjon. I T. Frimanslund & N. G. Bækkelund (Red.), *Rural konkurransekraft* (s. 9–29). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa410401>

Kapittel 1

Introduksjon

Tore Frimanslund¹ og Nora Geirsdotter Bækkelund¹

¹ Handelshøgskulen, Høgskulen på Vestlandet

Aktør- og systemorienterte tilnærminger

Det finnes mange tilnærminger til rural konkurransekraft, både teoretisk og praktisk. Fokus og analytisk nivå varierer noe mellom disipliner og fagtradisjoner, men også mellom ulike teoretiske perspektiver. Noen vektlegger i stor grad aktørers rolle, mens andre fokuserer på systemer som fremmer konkurransekraft. Bidragene i denne antologien representerer ulike disipliner, fagtradisjoner og teoretiske perspektiv – men har et felles ruralt fokus. Med utgangspunkt i sine fagtradisjoner representerer mange av bidragene også en utvikling mot integrasjon mellom aktørsentrerte og systemsentrerte perspektiver på rural konkurransekraft.

I dette kapitlet diskuterer vi aktørsentrerte- og systemsentrerte perspektiver på rural konkurransekraft og utviklingen mot mer helhetlige perspektiver i mange av fagtradisjonene. Kapitlet introduserer deretter de ulike bidragene i antologien og oppsummerer antologiens samlede bidrag mot en felles forståelsesramme.

Hvordan aktører arbeider for økt konkurransekraft

De sterke og sammenvevde økonomisk-administrative fagtradisjonene, som for eksempel bedriftsøkonomi, ledelse, strategi, markedsføring og entreprenørskap, ser som regel på hva den enkelte bedrift kan gjøre for å øke effektivitet, strømlinjeforme interne system, øke salg og forbedre lønnsomhet – kort sagt hvordan de skal stå seg bedre gjennom å øke verdiskaping og konkurransekraft sammenlignet med andre bedrifter.

Felles for mange av disse fagtradisjonene er lange røtter tilbake i transaksjonsaksjonskostnadsøkonomien (f.eks. Coase, 1937; Williamson, 1975), hvor en del økonomisk aktivitet ble sett i lys av hierarkiske organisasjoner (bedrifter). Her snakker vi gjerne om *prinsipal-agent-kostnader* (Eisenhardt, 1989; Jensen, 1986; Jensen & Meckling, 1976). Dette har i dag utviklet seg til en ledende forståelsesramme for hvordan organisasjoner styres. Grunnleggende for denne tradisjonen er aktørperspektivet. Transaksjonskostnader i prinsipal-agent-teorien refererer til kostnadene som oppstår i forbindelse med å etablere

og opprettholde kontrakter mellom en prinsipal (oppdragsgiver) og en agent (utfører) for å sikre at agenten, altså enkeltaktører, handler i tråd med prinsipalens interesser. Slike kostnader gir seg utslag for effektiviteten i økonomisk drift og interaksjoner fra alt mellom mikro til makro nivå i et samfunn. Disse kostnadene oppstår på grunn av informasjonsasymmetri, risikoaversjon og begrenset rasjonalitet hos partene. En del av innovasjon- og entreprenørskapsforskningen peker på at slik informasjonsasymmetri blir redusert i tettere (urbane) miljø, noe som påvirker rural konkurransekraft negativt. På den andre siden kan mindre vertikal distanse til beslutningstakere i rurale strøk redusere slik asymmetri, slik at bildet blir mer nyansert enn enkle negative eller positive effekter i en retning.

Utgangspunktet for entreprenørskapstilnærmingen er at verdiskapende aktører regnes som driverne i steders økonomiske utvikling. Entreprenørskapstilnærmingene retter derfor fokuset mot menneskene som starter nye virksomheter. De fokuserer altså på aktørers rolle i å skape rural konkurransekraft. Felles for disse tradisjonene er at perspektiv på hvordan flere individ samhandler i økonomiske felleskap fremdeles er underteoretisert, til tross for en voksende og rikholdig litteratur på området.

Hvordan system kan bidra til økt konkurransekraft

Trår man ut av den økonomisk-administrative sfæren, finner man fagtradisjoner som vektlegger rammene rundt bedriftene i større grad. For noen blir systemtilnærming et fokuspunkt for hvordan man forstår den økonomiske og/eller organisatoriske samhandlingen i samfunnet, arbeids- og næringslivet. For eksempel retter innovasjonssystem-tilnærmingen fokus mot sammensetningen av offentlige og private organisasjoner som til sammen stimulerer til innovasjon og økonomisk utvikling (Asheim & Gertler, 2005; Asheim et al., 2011). På liknende vis kaster klyngeteori lys over dynamikken som oppstår gjennom konkurranse og samarbeid mellom bedrifter, og felles ressurser, sånn som forsknings- og utdanningsinstitusjoner som formidler relevant kunnskap og kompetent arbeidskraft (Menzel & Fornahl, 2010; Porter, 1990). Evolusjonær økonomisk geografi vektlegger tidsdimensjonen i dette,

og har bidratt med innsikt i hvordan næringer, klynger og innovasjonssystem utvikler seg over tid (Boschma & Martin, 2010; Coenen et al., 2016). I denne sammenhengen har institusjoner blitt vektlagt: Systemene består ikke bare av organisasjoner og aktører, men av kultur, regler, normer og tolkningsrammer som har utviklet seg over tid og som er med å forme både systemene og aktørers handlingsmønster (Bathelt & Glückler, 2014; Strambach, 2010).

De forskjellige teoretiske tilnærmingene har praktisk betydning, både for bedrifter, politikere og i virkemiddelapparatets arbeid med rural konkurransekraft. For eksempel har mange bedrifter latt seg inspirere av entreprenørielle arbeidsmåter, og til å investere ressurser i nyskapsarbeid. Videre har forskning på innovasjonssystem, kunnskapsnettverk og klynger oppmuntret til å inngå i nettverkssamarbeid. Denne påvirkningen kan også ha kommet via næringspolitikk bygget på forskningsbasert kunnskap. Påvirkning fra forskning med ulik innfallsvinkel skinner gjerne igjennom i ulike politiske tiltak og offentlige virkemiddel (Teigen, 2019). Ordninger der enkeltbedrifter kan søke om støtte, det være seg støtte til oppstartsbedrifter eller til utviklingsprosjekter hos etablerte bedrifter, bygger på aktørsentrerte tilnæringer til innovasjon som fremhever entreprenørers og bedrifters rolle i å skape en konkurransedyktig økonomi. Disse eksisterer parallelt med virkemidler som i større grad bygger på systemiske tilnæringer, slik som klyngeprogrammet og annen støtte til nettverkssamarbeid, så vel som offentlig støttede næringshager og inkubatorer. Videre har innsikter fra forskning som vektlegger institusjoner og kultur også påvirket praksisene til aktører i virkemiddelapparatet og i nettverkssamarbeid. Parallelt har det også blitt opprettet virkemidler som retter seg direkte mot kulturelle og sosiale aspekter ved rural utvikling, som også kan knyttes til mer system-orienterte perspektiver som vektlegger institusjoner og kultur.

Integrasjon mellom aktør- og systemperspektiv

Når praktiske tilnæringer med såpass ulike teoretiske fundament ligger lag på lag, blir det desto viktigere å se aktør og system i sammenheng. Det har vært en utvikling i denne retning innen flere av fagfeltene som berører

rural konkurransekraft. På den ene siden kan man observere en utvikling mot større fokus på system – eller i alle fall samspillet mellom aktører – innen forskningsområder hvor aktørsentrerte perspektiv tradisjonelt har vært dominerende, slik som markedsføring og entreprenørskap. På den andre siden har det vært en økende interesse for aktørskap knyttet til klynger, innovasjonssystem og steds økonomiske evolusjon.

Mye av forskningen på stedsmarkedsføring er eksempel på det første. Mens markedsføringsteori opprinnelig fokuserer på enkeltbedrifters markedsføring, handler stedsmarkedsføring gjerne om å fremme felles interesser, for eksempel å tiltrekke besøkende til en rural destinasjon, eller å skaffe kompetanse og kapital til steder hvor dette er mangelvare (Boisen et al., 2018; Fløysand & Jakobsen, 2007; Lysgaard, 2016). Vellykket stedsmarkedsføring krever som oftest at fortellingen som blir formidlet, er delt mellom flere aktører (Grenni et al., 2020). Disse studiene representerer dermed en utvikling fra et aktørfokusert til et mer systemisk perspektiv.

Økonomifaget har alltid handlet om systemer som forklarer differensiert produksjon og resultater. Imidlertid har økonomi generelt sett ignorert entreprenørens rolle i økonomiske systemer, akkurat som entreprenørskapsstudier i stor grad har oversett systemenes rolle i å forklare utbredelsen og prestasjonen av entreprenørskap (Acs et al., 2017). Innen entreprenørskapsforskning har man sett en strøm av litteratur hvor fokuset er flyttet fra den enkelte entreprenør til entreprenørielle økosystem (Isenberg, 2010; Spigel, 2017). Dermed har man fått et mer systemisk perspektiv, som tar høyde for ulike regionale støttefaktorer for entreprenørskap som finansiering, kompetanse, kultur, marked, infrastruktur og tjenester, samt offentlige og politiske rammerverk (O'Connor et al., 2018; Stam & Spigel, 2016), så vel som relasjonene og dynamikken mellom aktørene i et avgrenset forretningssystem (Spigel & Harrison, 2017). I tillegg finnes det eksempler på strukturelle, evolusjonære, romlige og internasjonale tilnæringer til økosystemer (f.eks. Ács et al., 2014; Cohen, 2006; Mason & Brown, 2014; Theodoraki & Catanzaro, 2022). Denne perspektivforskjellen på produktivt entreprenørskap er fremdeles i stor grad utforsket, men legger interessante føringer for ny forskning.

Innen flere av tilnærmingene med utspring i systemiske perspektiver har man sett økende interesse for å undersøke aktørers rolle. For eksempel har det blitt forsket på ledelse i næringsklynger (Holmen & Fosse, 2017). Utviklingen i denne retningen har kanskje vært aller mest markant innen evolusjonær

økonomisk geografi og i forskning på innovasjonssystemer. Her har økt fokus på aktørskap blant annet bidratt til ny innsikt i aktørers rolle i å bygge opp og forme innovasjonssystemer (Isaksen et al., 2018; Isaksen et al., 2019). Det har også vært en bølge av publikasjoner som fokuserer på hvordan ulike former for aktørskap bidrar til utvikling av nye næringer på steder – altså til utvikling av nye næringsstier (Sotarauta & Grillitsch, 2023). Dette har ført til teoriutvikling som ser aktører i sammenheng med hverandre (Garud & Karnøe, 2003; Grillitsch & Sotarauta, 2019) og med systemiske og situasjonsbaserte aspekt som etablerte institusjoner og nettverk, tilgjengelige ressurser og skiftende mulighetsrom over tid (Bækkelund, 2021; Kurikka et al., 2022).

Både bevegelsen fra aktørsentrerte tilnærminger til å sette aktører i system, og bevegelsene fra systemorienterte tilnærminger til å undersøke aktørers rolle, viser at forståelsen av rural konkurransekraft kan styrkes ved å se aktører og system i sammenheng. Det blir ingen bevegelse uten aktører. Samtidig handler aktører ikke i isolasjon, men blir både påvirket av og er avhengige av omgivelsene. Derfor vil man også ha en mer varig effekt på et steds eller en regions konkurransekraft ved å gjøre systemisk endring, slik at endringene ikke fortsetter å avhenge av endringsaktørene. Sentrale spørsmål blir da hvordan man kan bygge opp kapasitet til å styrke konkurransekraften over tid (Rypestøl et al., 2021). Dette kan vi forstå bedre med utgangspunkt i noen sentrale fellestrekk mellom ulike teoretiske perspektiver som fremhever interaksjon mellom aktører og system i næringsutvikling.

Både innenfor forskning på utvikling av ny næringsaktivitet, på innovasjon og på entreprenørielle økosystem har det blitt foreslått en tredeling mellom materielle, sosiale og immaterielle aspekt. Grillitsch og Sotarauta (2019) fremhever interaksjon mellom tre typer endringsaktørskap som sentralt i ny næringsutvikling, nemlig Schumpeteriansk entreprenørskap, institusjonelt entreprenørskap og stedsbasert ledelse (*place-based leadership*). Schumpeteriansk entreprenørskap referer til aktører som starter opp ny kommersiell aktivitet. Institusjonelt entreprenørskap handler om aktører som arbeider aktivt for å påvirke normer, regler og forståelsesrammer, som i sin tur former forholdene for aktivitet. Stedsbasert ledelse refererer til mobilisering av flere aktører på samme sted mot noen felles mål. Fløysand og Jakobsen (2016) fremhever at innovasjon skjer gjennom en interaksjon mellom aktører, narrativ og materialitet. Stam og Spigel (2016) bruker også en lignende tredeling når de deler entreprenørielle økosystem inn sosiale, kulturelle og materielle element. Selv om begrepsbruken varierer,

kan vi oppsummere dette i en forståelse av aktør-system interaksjon for rural konkurransekraft som har materielle, sosiale og immaterielle aspekt ved seg. Det materielle aspektet dekker for eksempel infrastruktur, teknologi og kapital. Det sosiale aspektet dreier seg om nettverk, både profesjonelle og andre overlappende sosiale relasjoner. Det immaterielle aspektet handler om institusjoner som legger rammene for hva som er mulig og akseptabelt (Carvalho & Vale, 2018), og idéer, narrativ og forståelsesrammer som er med å forme både ønsker og handlinger (Uyarra & Flanagan, 2021). Aktører handler innenfor rammene av tilgjengelige ressurser, sosiale relasjoner og institusjoner. Samtidig kan aktører noen ganger påvirke hvilke ressurser som er tilgjengelige (Tripp et al., 2020), de kan bygge nettverk (Fløysand & Jakobsen, 2007), og de kan spre nye narrativ (Nilsen et al., 2024). Dermed kan aktører forme forholdene for konkurransekraft ved å operere på tvers av materielle, sosiale og immaterielle aspekt.

Tabell 1.1

Bindeledd mellom aktører og system.

Aspekt	Hva gjør aktørene?	Systemisk påvirkning
Det materielle	Tiltrekke ressurser Kombinere og skape ressurser	Tilgjengelige ressurser muliggjør eller begrenser handling
Det sosiale	Bygge nettverk Mobilisere hverandre	Nettverk muliggjør ressurs-tilgang og -mobilisering
Det immaterielle (kultur, institusjoner, idéer)	Påvirke og forme handling	Påvirker idéutvikling, hva som er akseptert, hva man kan mobilisere hverandre til, osv.

Bindeleddene mellom aktører og system blir sentrale for å forstå hvordan konkurransekraft kan bygges opp over tid. Det er særlig gjennom det sosiale, som nettverk og relasjoner, at aktører kan både tiltrekke ressurser, spre nye narrativ, mål og forventninger, mobilisere hverandre og forme kollektiv handling over tid. Det sosiale aspektet kan også være et bindeledd mellom mikronivået og meso- og makronivået.

Aktørsentrerte og systemsentrerte tilnærminger opererer gjerne på ulike analytiske nivå. For å bedre kunne integrere ulike perspektiv bør man derfor ha

et bevisst forhold til analysenivå. I sin diskusjon av entreprenørielle økosystemer kombinerer Theodoraki og Catanzaro (2022) makro-, meso- og mikronivå av økosystemer. I vår sammenheng viser mikro til enkeltaktører og til mer eller mindre «lukkede» forretningssystemer som for eksempel gründerkontorer, inkubatorer eller bedriftsklynger (Hammer & Frimanslund, 2022). Mesonivået viser for eksempel til regionale eller lokale støttesystemer for bedrifter, som det vi i Norge kaller for regionale virkemiddelapparat. På dette analysenivået gir det mening å snakke om regionale innovasjonssystemer som insentiverer og katalyserer innovasjon og nyskaping (Asheim & Isaksen, 2002). Entreprenørielle økosystemer, forstått som en teoretisk overbyggende forklaringsmodell for produktivt entreprenørskap, slik som de konseptuelle modellene til Isenberg (2011) og Stam og Spigel (2016), ligger på makronivå. De videre økonomiske- og samfunnsmessige trendene som aktører og virkemiddelapparat forholder seg til, vil også regnes til dette nivået. Man vil ikke alltid kunne operere på tvers av alle analysenivåene i en og samme studie da dette kan gå på bekostning av operasjonalitet og målbarhet, men for å kunne hente relevante innsikter fra ulike perspektiv er det likevel viktig å være bevisst på om disse opererer på ulike analysenivå.

Samspillet mellom aktører og system er blant de mest allmenngyldige og generelle spørsmålene i samfunnsforskning. Samtidig handler denne boken om en type kontekst: det rurale. Da er det på sin plass å spørre om, og hvordan, studier nettopp av rural konkurransekraft kan bidra til forståelsen av interaksjonen mellom aktører og systemer. Noe av det som karakteriserer rurale kontekster kan kanskje bidra til å trekke frem visse aspekt ved aktørers og systemers påvirkning på konkurransekraft, og visse aspekt ved interaksjonen mellom dem. De strukturelle forholdene der befolkning og økonomisk aktivitet i økende grad konsentreres i urbane områder – og mer i noen byer enn i andre – blir ekstra synlige i rurale kontekster hvor den økonomiske aktiviteten er begrenset. Med færre aktører og et tynnere organisasjonslandskap blir det også veldig synlig hvilke ressurser og funksjoner som trengs for å bygge økonomisk konkurransekraft. Å skaffe ressurser i en kontekst hvor disse er langt unna krever kanskje en annen type organisering og handling sammenlignet med en kontekst med et rikere økosystem av aktører og organisasjoner. Dermed er det mulig at også aktørers handling blir mer synlig og lettere å observere i en rural kontekst.

Konkurranseskraft i rurale områder

Før vi går videre er det verdt å si litt om hva som kjennetegner rurale steder og regioner. Det finnes ulike teoretiske og metodiske definisjoner, og begrepsbruken varierer mellom forskjellige fagfelt og kontekster. En ofte brukt metode for å identifisere rurale og urbane områder er Eurostat sin postnummerklassifisering basert på befolkning, men denne dekker ikke Norge. I Europa er urbane klynger sett på som grupper av sammenhengende rutenettceller på 1 km² med en tetthet på minst 300 innbyggere per km² og en minimums befolkning på 5000¹. Alt annet er ruralt. I et land som Norge, med 139 definerte bo- og arbeidsmarkedsregioner², blir det å måle ruralitet en vanskelig øvelse.

En annen innfallsvinkel er å måle ruralitet subjektivt. I en survey om ressurstilgang til oppstartsbedrifter spurte Frimanslund og Nath (2022) om gründere identifiserte sin lokasjon som rural eller urban. Ifølge selvrapporterte data oppga 17,6 prosent av undersøkelsesdeltakerne at de kom fra en rural beliggenhet, mens en kontroll mot den objektive EUROSTAT-postnummerklassifiseringen viste at 23 prosent ble kategorisert som hovedsakelig rurale, 39 prosent som mellomliggende og 38 prosent som hovedsakelig urbane.

I denne boken tar vi en ganske bred tilnærming. Vi opererer ikke med noen spesifikk definisjon eller statistisk klassifisering, og har latt bidragsyterne selv definere hva de legger i ruralitet. Konkurranseskraften i rurale områder har noen særegenheter sammenlignet med urbane områder. Som diskutert i kapittel 5, 8 og 9, er rurale regioner befolkningstynne og organisatorisk tynne, og har ofte begrenset tilgang til ressurser som kapital, kompetanse og infrastruktur sammenlignet med urbane områder. Aarstad, Jakobsen og Kvitastein (kapittel 8) fremhever samtidig at rurale regioner gjerne er preget av tette og samarbeidsbaserte relasjoner. I kapittel 8 og 9 drøftes det om disse kjennetegnene ved det rurale næringslivet kan settes i sammenheng med konkurranseskraft i form av evnen til innovasjon, produktutvikling, markedsadgang og robusthet i kriser. I kapittel 9 peker Løseth og Furberg videre på at rurale

1 <https://ec.europa.eu/eurostat/web/rural-development/methodology>

2 https://www.regjeringen.no/contentassets/735944a205424d14afef809bc039d76b/inndeling_ba-regioner_2020.pdf

områder kan oppleve utfordringer knyttet til tilgang på kvalifisert arbeidskraft og kompetanseutvikling. Attraktivitet av bosted og arbeidssted, samt tilgang til utdanning og opplæring, kan dermed også påvirke konkurransekraften i rurale områder. Fra et teoretisk perspektiv medfører dette at systemteorier som baserer seg på styrken av regionale faktorer, kan miste forklaringskraft når faktorene er mindre tilgjengelig eller forsvinner (Frimanslund, 2022).

En annen forskjell er fysiske geografiske forhold. Rurale områder kan være rike på naturressurser, men også ofte preget av spredt bosetning, lange avstander og geografiske hindringer som fjell og fjorder. I kapittel 2 drøfter Brudvik Engeset og Heggem om dette kan påvirke konkurransekraften i form av transportkostnader, tilgjengelighet til markeder og samarbeidsmuligheter. Forfatterne tar videre opp at rurale områder ofte har en annen næringsstruktur enn urbane områder, med en større vekt på primærnæringer som jordbruk, fiske og skogbruk. Diversifisering av næringslivet og tilgang til ulike sektorer kan være en utfordring for å styrke konkurransekraften i rurale områder.

I kapittel 5 diskuterer Isaksen om naturressursbaserte lokaliseringfaktorer igjen kan legge grunnlaget for næringsutvikling i rurale regioner ettersom disse ressursene blir sentrale i det grønne skiftet. Isaksen fremhever interaksjon mellom nye næringer og etablerte innovasjonssystem og næringsstrukturer for vellykket etablering og synergier ved ny næringsutvikling. Systemperspektiver som regionale innovasjonssystemer og entreprenørielle økosystem fremhever nettopp at diversitet i økosystemet tilgjengeliggjør mer kunnskap og ressurser (Wurth et al., 2022), men at utviklingen også er stivhengig, som diskutert både av Isaksen i kapittel 5 og av Halse og Bjarnar i kapittel 4.

Samlet sett krever konkurransekraft i rurale områder en tilpasning til de spesifikke utfordringene og mulighetene som finnes i disse områdene. Samarbeid er sentralt for å skape synergier og bygge opp støttende strukturer som forenkler tilgangen til knappe ressurser som kompetanse og kapital. Den sosiale dimensjonen er også sentral for å bygge relasjoner utad, og dermed knytte lokale aktører til ressurser, samarbeidspartnere, kunder og trender utenfor den lokale konteksten. En kombinasjon av internt samarbeid og utadrettede relasjoner fremmer innovasjon og bidrar til å styrke konkurransekraften i rurale områder.

Bidragene i antologien

De følgende seksjonene vil gi kortfatta oppsummeringer av de ulike bidragene i antologien. De tar for seg tematikk og analyseenhet, analysenivå (aktør vs. system), metodikk og funn. De første bidragene har hovedsakelig et aktørbasert perspektiv, mens de siste har en mer systemorientert tilnærming.

Kapittel 2: Konkurranseskrafta i norsk distriktsreiseliv

I dette kapitlet diskuterer Engeset og Heggem konkurranseevnen i norsk distriktsturisme gjennom begrepene «coopetition» og «entreprenørielle økosystem». Kapitlet undersøker hvordan ulike aktører, både små og store turistvirksomheter, interagerer og konkurrerer i distriktsreiselivet. Sentralt står også betydningen av entreprenører og deres rolle i innovasjon og utvikling. Ved hjelp av en empirisk studie av gårdsturisme og familieeide distriktshotell presenterer kapitlet nye perspektiver på konkurranseevnen i næringen. Metodene i kapitlet inkluderer analyse av egne empiriske studier.

Kapitlet tar et aktørperspektiv på distriktsturismen, med særlig fokus på entreprenørene og deres strategier, samarbeid og avhengighet av hverandre. Samtidig utvider forfatterne perspektivet og diskuterer forholdet mellom aktørene og systemnivået, inkludert nasjonale turismestrategier og virkemiddelapparatet innenfor det såkalte entreprenørielle økosystemet. Kapitlet påpeker at en utvidet forståelse av aktørbildet i distriktsturismen kan bidra til å styrke konkurranseevnen i regionen. Ved å analysere samspillet mellom ulike aktører og deres avhengighet av hverandre i lys av et entreprenørielt økosystem-perspektiv, viser studien at både små og store bedrifter spiller en viktig rolle for reisemålets attraktivitet og suksess. Forfatterne utfordrer tradisjonelle forestillinger om distriktsturismen og peker på potensialet for økt konkurranseevne gjennom samarbeid og kreativitet på tvers av aktører.

Kapittel 3: Merkevarerinnovasjon som et ruralt konkurransefortrinn

Kapittelbidraget fra Nyttun Leirdal, Karevoll og Oklevik undersøker hvordan innovasjoner i reiselivsnæringen, spesielt knyttet til vandringstilbud, kan påvirke merkevareopplevelser og gjesteopplevelser i rurale områder. Studien

tar utgangspunkt i turistdestinasjonen Knutholmen i Kalvåg og deres suksess med å utvikle et sterkt hotellmerke gjennom innovasjoner som skaper positive opplevelser for gjestene.

Forfatterne gjør en gjennomgang av relevant litteratur om regionale innovasjonssystemer innen turisme, merkevareinnovasjon, merkevareopplevelser og vandring. Deretter presenterer de en empirisk studie basert på data fra reiselivsvirksomheten Knutholmen i Kalvåg. Metoden som blir brukt inkluderer spørreundersøkelser blant gjester ved Knutholmen, der respondentene ble bedt om å krysse av for ulike aktiviteter de benyttet seg av under oppholdet. I tillegg ble det stilt spørsmål knyttet til tilfredshet og merkevareopplevelser. For å teste måleegenskapene til spørsmålene i undersøkelsen, utførte forfatterne en bekreftende faktoranalyse. Kombinasjonen av litteraturgjennomgang og empirisk studie gir forfatterne en bred forståelse av hvordan innovasjoner kan påvirke merkevareopplevelser i reiselivsnæringen, spesielt i en rural kontekst.

Kapittelet fokuserer på samspillet mellom ulike aktører i det regionale innovasjonssystemet og hvordan dette samarbeidet bidrar til innovasjon og utvikling av merkevarer i rurale områder. Den understreker viktigheten av samskaping med aktører i innovasjonssystemet for å opprettholde konkurransefordeler i markedet, og studien viser at innovasjoner som skaper sterke og positive opplevelser for gjestene, er avgjørende for å bygge konkurransefortrinn i hotellbransjen. Gjennom fokus på opplevelser som er vanskelige å etterligne, for eksempel vandringstilbud i en rural kontekst, kan virksomheter som Knutholmen styrke sin konkurransevne og differensiere seg fra andre som ikke har de samme naturlige fortrinnene. Innovasjoner som forsterker opplevelser knyttet til merkevarer, kan dermed ha en direkte positiv effekt på gjesteopplevelser og gjestetilfredshet, noe som igjen kan bidra til økt lønnsomhet og suksess i bransjen.

Kapittel 4: Tilbake til historie og kontekst

I dette kapittelet diskuterer Halse og Bjarnar spenningen mellom historisk og kontekstuell forståelse av regioners økonomiske utvikling, og et økende fokus på aktørers rolle i å forme denne utviklingen. Diskusjonen refererer til teoretisk utvikling innen evolusjonær økonomisk geografi og lener seg på empirisk analyse av den maritime klyngen i Møre og Romsdal. Gjennom en grundig analyse av historisk materiale belyser forfatterne hvordan spesifikke

institusjoner spilte en avgjørende rolle i overgangen fra fiskeri til offshore på 1980- og 1990-tallet. Kapittelet fremhever behovet for å knytte analyser til historiske og kulturelle forhold.

Halse og Bjarnar balanserer fokuset på både aktører og systemet. De undersøker hvordan individuelle aktører, som entreprenører, har påvirket klyngens utvikling, samtidig som betydningen av historiske institusjoner og kulturelle forhold i regionen også blir trukket frem som viktige forklaringsfaktorer. Kapittelet bygger på teoretiske perspektiver innen evolusjonær økonomisk geografi og klyngeforskning. Forfatterne retter kritikk mot mangelen på historie i nyere aktørsentrerte tilnærminger innen evolusjonær økonomisk geografi og argumenterer for viktigheten av historiske analyser for å få en dypere forståelse av steder og regioners utvikling.

Kapittelet baserer seg på historisk analyse og andre kvalitative metoder, der forskerne går tilbake i tid for å spore utviklingen av den maritime klyngen og identifisere viktige faktorer som har formet dens konkurransekraft og evne til omstilling. Gjennom en kombinasjon av historiske kilder, andre empiriske studier og teoretiske perspektiver, forsøker forfatterne å kaste lys over kompleksiteten i klyngens utvikling og betydningen av historisk kontekst for å forstå dagens situasjon og potensielle fremtidsutsikter.

Kapittel 5: Konkurranseskraft i omstillingstid. Regionale effekter av batterifabrikker i små skandinaviske regioner

I dette bokkapittelet utforsker Isaksen konsekvensene av etableringen av batterifabrikker for næringsutvikling og konkurransekraft i små skandinaviske regioner. Kapittelet diskuterer hvordan batterifabrikkene kan påvirke de næringsmessige utviklingsbanene i de aktuelle regionene og hvilke langsiktige effekter dette kan innebære.

Empirisk baserer kapittelet seg hovedsakelig på sekundærdata som statistikk, tidligere studier og nettsider, supplert med intervjuer. Isaksen analyserer dermed regionale innovasjonssystemer og utviklingsbaner i fire skandinaviske regioner der batterifabrikker er etablert eller under etablering.

Kapittelets teoretiske og metodiske tilnærminger er hovedsakelig systemorienterte. Basert på teori om regionale innovasjonssystemer, filialøkonomier og utviklingsbaner, kartlegger Isaksen status for regionenes innovasjonssystemer og diskuterer mulige regionale effekter av de planlagte gigafabrikkene. Isaksen

finner at etableringen av batterifabrikker mest sannsynlig vil ha ulik betydning for regionenes konkurransekraft avhengig av deres etablerte utviklingsbaner. Etablering av nye bærekraftige næringer vil styrke regionenes økonomiske aktivitet. Videre positive ringvirkninger avhenger imidlertid av relevant industriell kompetanse, utdanning, virkemidler og næringskultur i regionen.

Kapittel 6: Partnerskap og konstruksjon av fortrinn i en svensk-norsk grenseregion

Dette kapitlet handler om partnerskap og konstruksjon av fortrinn i en svensk-norsk grenseregion, mer spesifikt den såkalte SITE-regionen med de rurale reiselivsdestinasjonene Sälen, Idre og Trysil. Sæther diskuterer her hvordan regionen har utviklet regionale fortrinn basert på endogene ressurser støttet av eksogene ressurser, til tross for strukturelle utfordringer som befolkningsnedgang og en nasjonal grense. Partnerskap mellom kommuner og næringsliv på tvers av riksgrensen har vært sentralt, med støtte fra EUs Interreg-program.

Kapitlet bruker teori om konstruerte regionale fortrinn, innovasjon på tvers av landegrenser og rurale regioner. Det refereres også til teorier om partnerskap i regional planlegging. Metodene som brukes inkluderer litteraturgjennomgang, analyse av regionale konkurransefortrinn og studier av aktørene i SITE-regionen. Det legges vekt på å forstå ulike aktører på svensk og norsk side i lys av regionens strukturelle ulemper. Kapitlet belyser samspillet mellom aktører og systemer i SITE-regionen, og hvordan aktørene (som kommuner og næringsliv) har samarbeidet for å bygge regionale fortrinn, samtidig som de tar hensyn til regionens strukturelle utfordringer og systemiske barrierer.

Sæther belyser hvordan partnerskap og konstruksjon av fortrinn har bidratt til å styrke SITE-regionens konkurransekraft som en destinasjon. Gjennom samarbeid mellom aktører på tvers av riksgrensen har regionen klart å utvikle seg til en konkurransedyktig destinasjon til tross for sine geografiske og strukturelle utfordringer.

Kapittel 7: Institusjonell kapasitet som grunnlag for rural konkurransekraft

I dette kapittelbidraget undersøker Heimset Larsen, Skogseid og Nesse hvordan institusjonell kapasitet gjennom nettverkssamarbeid kan påvirke kon-

kurranssevnen på rurale steder. Institusjonell kapasitet refererer til evnen en organisasjon, et samfunn eller et nettverk har til å håndtere endringer, utfordringer og muligheter på en konstruktiv måte, noe som også blir diskutert i flere av de andre bidragene i antologien. Generelt innebærer dette å mobilisere ressurser som kunnskap, relasjoner og finansiering for å tilpasse seg og utnytte eksterne endringer til sin fordel. Relevant for vårt perspektiv handler det også om å bygge opp kompetanse, etablere sterke relasjoner, sikre tilgang til ressurser og være i stand til å tilpasse seg nye situasjoner for å opprettholde eller styrke sin posisjon og konkurransekraft i rurale kontekster.

I bokkapittelet analyserer forfatterne seks ulike rurale nettverk og diskuterer hvordan aktører kan bygge og utvikle institusjonell kapasitet for å håndtere eksterne endringskrefter og skape konkurransefortrinn. De bruker teorier om nettverk, institusjonell kapasitet og innovasjonsøkosystemer. Sentrale begreper som trippel-heliks-nettverk og motnettverk blir drøftet i lys av hvordan de kan påvirke konkurransevnen i rurale områder. Metodene som blir brukt inkluderer datainnsamling fra statusrapporter, nettsider og møter, samt analyse av tidligere forskning og evalueringer. Data fra de seks nettverkene blir gjennomgått og omstrukturert for å svare på forskningsspørsmålene i artikkelen.

Selv om den teoretiske tilnærmingen er systemfokustert, konsentrerer kapittelet seg også om aktører ved å se på hvordan samarbeid mellom ulike aktører i nettverk kan bidra til å styrke den institusjonelle kapasiteten i rurale samfunn. Det diskuteres også hvordan systemnivået, som innovasjonsøkosystemet, påvirker konkurransevnen. Forfatterne påpeker at konkurransevnen i rurale områder kan økes ved at samarbeid i nettverk bidrar til å bygge opp og utvikle institusjonell kapasitet. Gjennom å styrke evnen til å håndtere endringskrefter og drive innovasjon, kan rurale samfunn oppnå konkurransefortrinn og bærekraftig utvikling.

Kapittel 8: Hvilke foretak klarte seg best under COVID-19 pandemien? Betydningen av geografi og foretaksinterne ressurser

I dette bokkapittelet undersøker forfatterne Aarstad, Jakobsen og Kvitastein hvordan norske bedrifter ble påvirket av COVID-19-pandemien, med fokus på geografisk lokalisering og foretaksinterne ressurser. Kapittelet benytter regional økonomisk robusthet og dynamiske kapabiliteter som teoretisk rammeverk for å analysere hvordan virksomheter håndterte pandemien.

Disse teoriene hjelper til med å forstå hvordan geografisk lokalisering og foretaksinterne ressurser påvirker bedriftenes evne til å håndtere kriser.

For å teste sammenhengen mellom uavhengige og avhengige variabler, brukte forfatterne flernivå regresjonsanalyser. Data fra Statistisk sentralbyrås innovasjonsundersøkelser fra 2018 og 2020 ble analysert for å trekke konklusjoner om hvordan virksomheter ble påvirket av pandemien.

Kapittelet fokuserer på aktører, spesifikt norske virksomheter, og hvordan de håndterte konsekvensene av COVID-19-pandemien. Funnene viser at bedrifter i sentrale regioner og større bedrifter var mindre negativt påvirket av COVID-19 enn bedrifter i rurale regioner og små bedrifter. Videre var bedrifter med nasjonalt hovedmarked mindre negativt påvirket enn bedrifter med lokalt hovedmarked. Virksomheter med tjenesteinnovasjon, markedsinnovasjon og prosessinnovasjon rapporterte også å være mindre negativt påvirket av pandemien. Et noe overraskende funn er at FoU-intensive bedrifter generelt hadde inntektsnedgang under pandemien, men at FoU-intensive bedrifter i rurale regioner hadde lavere inntektstap enn FoU-intensive bedrifter i sentrale regioner. De samlede funnene indikerer lavere konkurransekraft og robusthet overfor kriser i rurale regioner, men at konkurransekraften kan styrkes gjennom tiltak rettet mot økt FoU-aktivitet og geografisk spredning i markeder.

Kapittel 9: Kompetansebehov i distrikta – Kva meiner tilsette om arbeidsliv og karrieremoglegheiter i Sogn og Fjordane?

Kapittelbidraget fra Løseth og Furberg undersøker arbeidsliv og karrieremuligheter i distriktene i Sogn og Fjordane gjennom en spørreundersøkelse blant arbeidstakere i regionen. Kapittelet diskuterer temaer som karriereutvikling, kompetansebehov og rekruttering i det som hovedsakelig er en rural kontekst. Metodisk baserer studien seg på en spørreundersøkelse blant arbeidstakere i Sogn, Sunnfjord og Nordfjord. Undersøkelsen ble distribuert gjennom SurveyMonkey og via nettverket til Sparebankstiftelsen Sogn og Fjordane. Studien er dermed mer deskriptiv i den forstand at den synliggjør underliggende dynamikker i et ruralt arbeidsmarked.

Når det gjelder aktør-system-dikotomien fokuserer artikkelen i noe grad på både aktører (arbeidstakere i distriktene) og systemet (arbeidslivet og karrieremulighetene i Sogn og Fjordane). Studien gir dermed innsikt i hvordan

man kan kombinere aktørteori og systemteori. Resultatene er svært interessante når det kommer til rurale områders konkurransekraft, og viser at mange vektlegger personlig kompetanseøkning og balanse mellom jobb og fritid som viktige faktorer, mens noen opplever utfordringer knyttet til få jobbalternativer og nærhet til ledelsen. Resultatene fra undersøkelsen kan ha stor betydning for rural konkurransekraft. Ved å bedre forstå hvordan arbeidstakere opplever karrieremulighetene i en rural region, kan næringslivet i slike regioner tilpasse seg for å tiltrekke og beholde kompetent arbeidskraft, noe som er avgjørende for vitaliteten i rurale regioner.

Samla bidrag

Kapitlene i denne antologien belyser temaet rural konkurransekraft – noen fra et aktørorientert perspektiv og andre fra et systemisk perspektiv. Disse bidragene opererer med ulike analytiske nivå. Sett i sammenheng er det ikke et distinkt skille mellom aktør- og systemnivå. Vi kan heller se på det som et analysenivåmessig spektrum, og både teori og syn på empiri kan bevege seg langs det spektrumet. De ulike kapitlene belyser derfor rural konkurransekraft fra ulike analytiske nivå og bidrar med ulike innsikter.

Flertallet av bidragene i antologien kaster, fra ulike vinkler, lys over interaksjonen mellom aktører og system. De fremhever i varierende grad materielle, sosiale og immaterielle aspekt ved denne interaksjonen. Kapittel 2 og 3 vektlegger de sosiale og immaterielle aspektene og får frem hvordan aktører kan (sam)arbeide for å skape fortellinger og kultur som fremmer konkurransekraft i det rurale reiselivet. Kapittel 5, 6, 7, 8 og 9 fremhever de sosiale og materielle aspektene og trekker frem ulike sider ved hvordan aktører kan bygge nettverk og tiltrekke ressurser til rurale områder. Kapittel 4 dekker både materielle, sosiale og immaterielle aspekter i sin diskusjon av hvordan utviklingen på steder kan forstås i lys av de lengre, historiske linjene.

To fellestrekk mellom bidragene kommer særlig tydelig frem: Nettverk og tilgang på ressurser blir ofte diskutert. Flere av kapittelbidragene ser på geografiske faktorer som en ressurs, og hvordan lokaliseringen i rurale områder kan påvirke konkurransekraften. Noen kapitler nevner forskjeller mellom

sentrale og rurale regioner når det gjelder tilgang på samarbeidspartnere, kompetansemiljø og kunder. Andre ser på bedriftsinterne ressurser i form av innovasjonsaktivitet, FoU-investeringer og bedriftens størrelse. Slike ressurser blir for eksempel diskutert i sammenheng med hvordan bedrifter blir påvirket av og håndterer utfordringer som COVID-19-pandemien. Kapittelet om merkevareinnovasjon tar en annen innfallsvinkel, og ser autentiske opplevelser og tradisjoner som ressurser som kan bidra til å differensiere og styrke konkurransekraften til destinasjoner og bedrifter i rurale områder. Samlet sett er det et helt spektrum hvor (særlig foretakseksterne) ressurser kan oppdages og brukes, utvikles med utgangspunkt i noe som allerede er der, eller aktivt må hentes inn.

Det blir tydelig at noen ressurser er unike for rurale steder, mens andre gjerne er mangelvare. Tilgang til ressurser handler ikke bare om fysisk avstand, men om sosiale relasjoner og nettverk. Nettverk kan bygges og brukes for å tiltrekke eller skape ressurser som ikke er lett tilgjengelig, som for eksempel kunnskap og kapital. Samarbeid og nettverksbygging blir dermed framhevet som viktig for å styrke konkurransekraften i rurale områder. Kapitlene ser på hvordan entreprenører og bedrifter samarbeider med hverandre, deler ressurser og kunnskap, og skaper synergier for å oppnå felles mål.

Det finnes en rikholdig litteratur som belyser rural konkurransekraft, både i tradisjoner som fokuserer på aktører og på systemer. I denne antologien argumenterer vi for at man kan forstå rural konkurransekraft bedre ved å se aktører og systemer i sammenheng. Om man ønsker å forstå, tegne opp, påvirke, designe eller utøve kontroll over systemer, må man forstå hvordan den naturlige dynamikken mellom aktørene i systemene utspiller seg, og med motsatt fortegn kan samhandling og interaksjon mellom aktører ofte ses på som systemiske. En innovatør eller bedriftsleder sitter som regel ikke med helt unike utfordringer, og både utfordringer og muligheter formes av konteksten.

Denne antologien forsøker ikke å løse utfordringene knyttet til rural konkurransekraft, men heller å skaffe overblikk og åpne dører for videre forskning. Antologien tar et steg i retning av å se innsikter fra aktørsentrerte og systemsentrerte tilnærminger i sammenheng, men åpner diskusjonen heller enn å konkludere. Vi oppfordrer derfor til flere forsøk på å integrere aktør- og systemperspektiver for en dypere forståelse for hvordan rural konkurransekraft skapes, opprettholdes og utspiller seg.

Referanser

- Ács, Z. J., Autio, E. & Szerb, L. (2014). National systems of entrepreneurship: Measurement issues and policy implications. *Research Policy*, 43(3), 476–494.
- Asheim, B. & Gertler, M. (2005). The Geography of Innovation: Regional Innovation Systems. I J. Fagerberg, D. C. Mowery & R. R. Nelson (Red.), *The Oxford Handbook of Innovation* (s. 291–317). Oxford University Press.
- Asheim, B. & Isaksen, A. (2002). Regional Innovation Systems: The Integration of Local «Sticky» and Global «Ubiquitous» Knowledge. *Journal of Technology Transfer*, 27, 77–86. <https://doi.org/10.1023/A:1013100704794>
- Asheim, B., Lawton-Smith, H. & Oughton, C. (2011). Regional innovation systems: theory, empirics, and policy. *Regional Studies*, 45(7). <https://doi.org/10.1080/00343404.2011.596701>
- Bathelt, H. & Glückler, J. (2014). Institutional change in economic geography. *Progress in Human Geography*, 38(3), 340–363. <https://doi.org/10.1177/0309132513507823>
- Boisen, M., Terlouw, K., Groote, P. & Couwenberg, O. (2018). Reframing place promotion, place marketing, and place branding – moving beyond conceptual confusion. *Cities*, 80, 38–44. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cities.2017.08.021>
- Boschma, R. & Martin, R. (2010). The aims and scope of evolutionary economic geography. I R. Boschma & R. Martin (Red.), *The Handbook of Evolutionary Economic Geography* (s. 3–39). Edward Elgar Publishing.
- Bækkelund, N. (2021). Change agency and reproductive agency in the course of industrial path evolution. *Regional Studies*, 55(4), 757–768. <https://doi.org/10.1080/00343404.2021.1893291>
- Carvalho, L. & Vale, M. (2018). Biotech by bricolage? Agency, institutional relatedness, and new path development in peripheral regions. *Cambridge Journal of Regions, Economy, and Society*, 11, 275–295. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsy009>
- Coase, R. H. (1937). The nature of the firm. *Economica*, 4(16), 386–405.
- Coenen, L., Asheim, B., Bugge, M. & Herstad, S. (2016). Advancing regional innovation systems: What does evolutionary economic geography bring to the policy table? *Environment and Planning C: Politics and Space*, 35(4). <https://doi.org/10.1177/0263774X16646583>
- Cohen, B. (2006). Sustainable valley entrepreneurial ecosystems. *Business Strategy and the Environment*, 15(1), 1–14.
- Eisenhardt, K. M. (1989). Agency theory: An assessment and review. *Academy of Management Review*, 14(1), 57–74.
- Fløysand, A. & Jakobsen, S.-E. (2007). Commodification of rural places: A narrative of social fields, rural development, and football. *Journal of Rural Studies*, 23, 206–221. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2006.09.012>
- Fløysand, A. & Jakobsen, S.-E. (2016). Industrial renewal: narratives in play in the development of green technologies in the Norwegian salmon farming industry. *The Geographical Journal*, 183(2), 140–151. <https://doi.org/10.1111/geoj.12194>
- Frimanslund, T. & Nath, A. (2022). Regional determinants of access to entrepreneurial finance: a conceptualisation and empirical study in Norwegian startup ecosystems. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 1–28.

- Frimanslund, T. (2022). Financial entrepreneurial ecosystems: an analysis of urban and rural regions of Norway. *International Journal of Global Business and Competitiveness*, 17(1), 24–39.
- Garud, R. & Karnøe, P. (2003). Bricolage versus breakthrough: distributed and embedded agency in technology entrepreneurship. *Research Policy*, 32, 277–300. [https://doi.org/10.1016/S0048-7333\(02\)00100-2](https://doi.org/10.1016/S0048-7333(02)00100-2)
- Grenni, S., Horlings, L. G. & Soini, K. (2020). Linking spatial planning and place branding strategies through cultural narratives in places. *European Planning Studies*, 28(7), 1355–1374. <https://doi.org/10.1080/09654313.2019.1701292>
- Grillitsch, M. & Sotarauta, M. (2019). Trinity of change agency, regional development paths and opportunity spaces. *Progress in Human Geography*, 44(4), 704–723. <https://doi.org/10.1177/0309132519853870>
- Hammer, S. & Frimanslund, T. (2022). Lessons from a rural ecosystem. *Local Economy*, 37(5), 348–363.
- Holmen, A. K. T. & Fosse, J. K. (2017). Regional agency and constitution of new paths: a study of agency in early formation of new paths on the west coast of Norway. *European Planning Studies*, 25(3), 498–515. <https://doi.org/10.1080/09654313.2016.1276159>
- Isaksen, A., Jakobsen, S.-E., Njøs, R. & Normann, R. (2019). Regional industrial restructuring resulting from individual and system agency. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 32(1), 48–65. <https://doi.org/10.1080/13511610.2018.1496322>
- Isaksen, A., Tödling, F. & Trippel, M. (2018). Innovation Policies for Regional Structural Change: Combining Actor-Based and System-Based Strategies. I A. Isaksen, R. Martin & M. Trippel (Red.), *New Avenues for Regional Innovation Systems – Theoretical Advances, Empirical Cases and Policy Lessons* (s. 221–238). Springer.
- Isenberg, D. J. (2010). The big idea: How to start an entrepreneurial revolution. *Harvard Business Review*, 88, 40–50.
- Jensen, M. C. & Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305–360.
- Kurikka, H., Kolehmainen, J., Sotarauta, M., Nielsen, H. & Nilsson, M. (2022). Regional opportunity spaces – observations from Nordic regions. *Regional Studies*, 57(8), 1440–1452. <https://doi.org/10.1080/00343404.2022.2107630>
- Lysgaard, H. K. (2016). The «actually existing» cultural policy and culture-led strategies of rural places and small towns. *Journal of Rural Studies*, 44. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.12.014>
- Mason, C. & Brown, R. (2014). Entrepreneurial ecosystems and growth oriented entrepreneurship. Final report to OECD, Paris, 30(1), 77–102.
- Menzel, M.-P. & Fornahl, D. (2010). Cluster life cycles – dimensions and rationales of cluster evolution. *Industrial and Corporate Change*, 19(1), 205–238. <https://doi.org/10.1093/icc/dtp036>
- Nilsen, T., Calignao, G., Lien, S. & Jørgensen Nordli, A. (2024). Norwegian wood, isn't it good? Narratives of the lumber industry and development paths in the Nordic periphery. *Journal of Rural Studies*, 105. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2023.103182>

- O'Connor, A., Stam, E., Sussan, F. & Audretsch, D. B. (2018). Entrepreneurial ecosystems: The foundations of place-based renewal. *Entrepreneurial ecosystems: Place-based transformations and transitions*, 1–21.
- Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press.
- Rypestøl, J. O., Isaksen, A., Eriksen, E. L., Iakovleva, T., Sjøtun, S. G. & Njøs, R. (2021). Cluster development and regional industrial restructuring: agency and asset modification. *European Planning Studies*, 29(12), 2320–2339. <https://doi.org/10.1080/09654313.2021.1937951>
- Sotarauta, M. & Grillitsch, M. (2023). Studying human agency in regional development. *Regional Studies*, 57(8), 1409–1414. <https://doi.org/10.1080/00343404.2023.2217224>
- Spigel, B. (2017). The relational organization of entrepreneurial ecosystems. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 41(1), 49–72. <https://doi.org/10.1111/etap.12167>
- Spigel, B. & Harrison, J. (2017). Toward a process theory of entrepreneurial ecosystems. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 12(1), 151–168. <https://doi.org/10.1002/sej.1268>
- Stam, E. & Spigel, B. (2016). Entrepreneurial ecosystems. *Utrecht School of Economics. Discussion Paper Series*, 16–13.
- Strambach, S. (2010). Path dependence and path plasticity: the co-evolution of institutions and innovation – the German customized business software industry. I R. Boschma & R. Martin (Red.), *The Handbook of Evolutionary Economic Geography* (s. 406–431). Edward Elgar Publishing.
- Teigen, H. (2019). *Distriktpolitikens historie i Norge*. Cappelen Damm Akademisk.
- Theodoraki, C. & Catanzaro, A. (2022). Widening the borders of entrepreneurial ecosystem through the international lens. *The Journal of Technology Transfer*, 47(2), 383–406.
- Trippl, M., Baumgartinger-Seiringer, S., Frangenheim, A., Isaksen, A. & Rypestøl, J. O. (2020). Unravelling green regional industrial path development: Regional preconditions, asset modification and agency. *Geoforum; Journal of Physical, Human, and Regional Geosciences*, 111, 189–197.
- Uyarra, E. & Flanagan, K. (2021). Going beyond the line of sight: institutional entrepreneurship and system agency in regional path creation. *Regional Studies*, 56(4), 536–547. <https://doi.org/10.1080/00343404.2021.1980522>
- Williamson, O. E. (1975). «Markets and hierarchies.» New York 2630.
- Wurth, B., et al. (2022). Toward an entrepreneurial ecosystem research program. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 46(3), 729–778.

